

مسئولیت کیفری ناشی از تخریب محیط زیست*

عبدالرضا لطفی**
نیر پورآذر***

چکیده

یکی از چالش‌های مهم عصر حاضر، تخریب روز افزون محیط زیست انسانی به اشکال مختلف به ویژه از طریق آلودگی آب، هوا، زمین و خاک و نابودی مراتع و گیاهان و در نهایت انقراض و نسل‌کشی حیوانات توسط انسان‌ها به وجود می‌آید که به دلیل اهمیت والای آن نیاز به تعیین راهکارهای عملی در جهت حفاظت از آن دیده می‌شود. حقوق داخلی کشورمان از جمله حقوق کیفری به عنوان عامل بازدارنده موثر در این مورد به خصوص وارد عمل شده و در قانون مجازات اسلامی و سایر قوانین متفرقه و خاص انواع مسئولیت‌های کیفری اعم از حبس، جزای نقدی، توقیف اموال مجرم و غیره را به عنوان عامل پیشگیرانه و بازدارنده، جرم‌انگاری نموده و برای تنبیه مرتکبین، مجازات‌های متنوعی را در نظر گرفته است. در همین راستا، تحقیق حاضر ضمن صحنه گذاشتن بر مجرمانه بودن تخریب محیط زیست، درصدد آن است که با بررسی تطبیقی مقررات کیفری، مسئولیت

تاریخ پذیرش: ۹۷/۴/۲۰

* تاریخ دریافت: ۹۷/۲/۹

tasnim4757@gmail.com

** استادیار گروه فقه و حقوق اسلامی دانشگاه تبریز

p.naiyer@yahoo.com

*** کارشناس ارشد فقه و حقوق اسلامی دانشگاه تبریز

کیفری ناشی از تخریب محیط زیست را با رویکرد به حقوق کیفری داخلی مورد
بحث و بررسی قرار دهد.

واژگان کلیدی: محیط زیست، مسئولیت کیفری، تخریب محیط زیست، اقدام
مجرمانه، حفاظت از محیط زیست.

مقدمه

محیط زیست و پالایندگی آن بدون تردید یکی از ضروریات حفظ و بقای حیات در زیست کره زمین محسوب می‌شود که باید مانع از اقداماتی شد که سبب ورود صدمه و زیان به آن شود (امیر ارجمند، ۱۳۷۳، ص ۲۳۷)؛ زیرا آب و هوا، گل و گیاه و به تعبیری محیط زیست، نقش مهم و اساسی در زندگی بشر دارد و نه تنها بر اندام ظاهری، بلکه بر فکر و اندیشه و خلق و خوی آدم تأثیر می‌گذارند (رستمی، ۱۳۷۸، ص ۷۹). مانند تأثیری که آب بر انسان دارد و یا تأثیری که گل‌ها و گیاهان و سبزی‌ها بر جسم و جان آدمی بر جای می‌گذارند. امام رضا(ع) می‌فرمایند: بوی خوش، عسل، سوارکاری و نگاه کردن بر سبزی‌ها باعث نشاط روحی است (شفیعی مازندرانی، ۱۳۷۶ ص ۲۵). از طرف دیگر، خداوند، عناصر طبیعت مانند جانوران و گیاهان را در گونه‌ها و انواع مختلف برای انسان خلق کرده است تا از آنها بهترین استفاده را ببرند (جمشیدی، ۱۳۷۸، ص ۲۰۵). ویژگی مهم محیط زیست و طبیعت آن است که خداوند آن را با برنامه و نظم عالی و بر طبق نیازمندی بشر آفریده است (شمسایی، ۱۳۷۸، ص ۲۵۷) و آلاینده‌گی و نابودی آن می‌تواند دشواری‌های فراوانی را به دنبال آورد، مانند ایجاد انواع گوناگون اختلالات فیزیکی و روانی در انسان و نیز بیماری‌های مختلف در حیوانات و گیاهان و حتی مرگ اجزای جاندار اکوسیستم، کم شدن امکانات بالقوه و موجود در طبیعت، فرسایش خاک، خسارت دیدن یا از بین رفتن اجسام و اموال و حتی نابودی مناظر و چشم‌اندازهای طبیعی و دیدنی؛ از این رو باید با ایجاد قوانین و مقررات ویژه و کارساز از تخریب و آلوده‌سازی آن جلوگیری کرد. بر همین اساس، با تدوین و تصویب قوانین حقوقی و کیفری در حقوق داخلی کشورمان، انواع مسئولیت‌های مدنی و کیفری برای جلوگیری از اقدامات تخریب‌گرایانه محیط زیست

تعیین شده است که مسئولیت کیفری به دلیل کارایی بیشتر و قدرت بازدارندگی قوی تر بیشتر مدنظر بوده و از طرف دیگر با توجه به اینکه محیط زیست و عناصر طبیعی از جمله انفال عمومی و مشترکات بشری به شمار می آیند (محقق داماد، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۱۷) که متعلق به شخص یا اشخاص خاصی نمی باشند؛ بلکه همه آحاد مردم در سراسر کشور و در تمامی نسل ها در استفاده و بهره برداری از آن به یک اندازه سهیم اند و حق برخورداری از محیط زیست سالم، آب و هوای پاک، منابع طبیعی غنی، خاک حاصلخیز، بهره برداری از انواع گونه های مختلف گیاهی و جانوری و غیره برای همه آنها با رعایت عدالت و حقوق بین نسلی شناخته شده است (سایت فارسی آیت خامنه ای، بند ۳ سیاست های کلی محیط زیست، ۱۳۹۴/۸/۲۶)؛ بنابراین بحث صیانت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن بیشتر مربوط به نظم عمومی می باشد و برای حفظ و نگهداری آن و جلوگیری از تخریب آن، مسئولیت کیفری و اعمال انواع مختلف مجازات های جزایی موجود در قوانین، بیشتر کارساز و مفید است؛ چراکه مسئولیت کیفری اغلب مبتنی بر ورود ضرر بر اجتماع است (حکمت نیا، ۱۳۸۸، ص ۳۶) و تخریب محیط زیست نیز از مصادیق بارز ورود ضرر بر اجتماع است؛ از این رو است که نگارنده در این پژوهش سعی دارد مسئولیتهای کیفری ناشی از تخریب محیط زیست را در وسع این تحقیق بررسی نماید.

بند اول) مفهوم شناسی و سابقه جرم انگاری تخریب محیط زیست

الف) مفهوم شناسی عناصر تحقیق: جهت بحث و بررسی مسئولیت کیفری ناشی از تخریب محیط زیست، تعریف و بازشناسی برخی اصطلاحات و عبارات مرتبط و مورد نیاز لازم دیده می شود.

۱) محیط زیست: از آنجا که کلیدواژه محیط زیست از گستره مفهومی متنوع بوده، و از سوی دیگر به لحاظ مطالعات منطقه ای و محلی و با عنایت به اهتمام ویژه نسبت به برخی عناصر محیط زیست، از ناحیه صاحب نظران تعاریف مختلف ارائه شده است، اشاره به برخی مفاهیم ارائه شده می‌تواند در بیان یک تعریف جامع مؤثر باشد. از جمله در متن حقوقی مصوب شورای جامعه اقتصادی اروپا، (۲۷ ژوئن ۱۹۶۷) در تعریف محیط زیست آمده است: «محیط زیست» شامل آب، هوا، خاک و عوامل درونی و بیرونی مربوط به حیات هر موجود زنده می‌شود» (ر. ک: فهیمی، ۱۳۸۷)

هم‌چنین واژه نامه آمار محیط زیست که توسط سازمان ملل متحد در سال ۱۹۹۷ به چاپ رسیده، در تعریف محیط زیست می‌نویسد: «محیط زیست عبارت است از مجموعه تمامی شرایط خارجی تأثیرگذار بر زندگی، رشد و بقای یک موجود زنده.» (واژه نامه آمار محیط زیست (Glossary of Environment Statistics)، انتشارات سازمان ملل متحد، ۱۹۹۷؛ ترجمه: کتابیون رفیع تبار، وناس، تهران، ۱۳۸۴، ص ۵۱)

در عین حال اگر بخواهیم محیط زیست را نسبت به مهمترین عنصر نیازمند به برخورداری از محیط زیست سالم یعنی انسان توصیف کنیم می‌توان گفت: «محیط زیست شامل مجموعه‌ای از عناصر اعم از آب، خاک، هوا، گیاهان و حیوانات می‌باشد که رشد و حیات انسان متأثر از آن‌هاست.» (لطفی، فقهی و اخگری، ۱۳۹۵، ص ۳۹).

۲) جرایم زیست محیطی: با توجه به تعریفی که از محیط زیست بیان شد، جرائم زیست محیطی نیز در رابطه با هر یک از عناصر محیط زیست می‌تواند اتفاق بیفتد. به همین جهت لازم است در خصوص جرائم زیست محیطی تعریفی ارائه داد که جامع و شامل تمامی عناصر محیط زیست باشد. در همین راستا طبق ماده ۲ قانون مجازات

اسلامی «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است جرم محسوب می‌شود»؛ با توجه به این ماده می‌توان گفت هر فعل یا ترک فعل مرتبط با ارکان محیط زیست که در قانون مجازات اسلامی و سایر قوانین مرتبط، دارای مجازات هستند، جرم زیست محیطی محسوب می‌شوند و مشمول مسئولیت کیفری می‌باشند. مانند آلوده کردن آبها، کشتار غیر مجار دامها و قطع کردن درختان، که در مواد ۶۸۶ و ۶۸۸ جرم انگاری شده اند.

ب) سابقه جرم انگاری و مسئولیت کیفری ناشی از تخریب محیط زیست در حقوق ایران: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به لحاظ جامعیتی که از آن برخوردار است، نسبت به هر موضوع و پدیده مهم و با اهمیتی، اصلی را مقرر داشته است که حقوق، ارزش و اهمیت آن و همچنین نحوه برخورد، حفاظت و صیانت از آن را بیان می‌کند تا به دنبال آن سایر قوانین الزام‌آور برای رعایت و جامعه عمل پوشاندن چنین حقوق و شرایطی، از طریق تعیین ضمانت‌های اجرایی مختلف و مسئولیت کیفری و مدنی وارد عمل شوند. بدون تردید محیط زیست نیز از چنین حمایتی در قانون اساسی برخوردار است که اهمیت و جایگاه آن را به بهترین شکل تبیین کرده است. اصل ۵۰ قانون اساسی مقرر داشته است: «در جمهوری اسلامی، حفاظت از محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات روبه رشدی داشته باشند وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است» با پذیرش حقوق محیط زیست در قانون اساسی، راه برای حمایت‌های کیفری از محیط زیست هموار گشته است و در قوانین و مقررات مختلف کشورمان نیز حمایت‌های گسترده‌ای از محیط

زیست با تعیین انواع مسئولیت های کیفری مختلفی برای تخریب آن، شده است. بررسی سابقه جرم انگاری و تعیین مسئولیت کیفری برای تخریب محیط زیست حاکی از آن است که اولین قوانین و مقرراتی که به جرم انگاری اعمال تخریب محیط زیست پرداخته است، قانون صید و شکار مصوب ۱۳۴۶/۳/۱۶ و مصوب ۱۳۵۳/۱۲/۴ و همچنین قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع مصوب ۱۳۴۶ می باشند. با این حال این قوانین صرفاً در ارتباط با محیط زیست طبیعی بودند و نیاز به قانون دیگری که به طور جامع به همه ابعاد محیط زیست پردازد، دیده می شد که قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در این راستا تدوین شد. با توجه به اهمیت مسئله حمایتی محیط زیست و اینکه در مقررات زیست محیطی، قوانین ناسخ و منسوخ و عام و خاص وجود دارد، قانون گذار در کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ نیز طی موادی به این مسئله پرداخته است که هم اکنون پس از تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نیز از مهم ترین قوانین کیفری در راستای جرم انگاری فعالیت های تخریب گرایانه محیط زیست می باشد.

بند دوم)

مسئولیت کیفری ناشی از تخریب عناصر غیر جان دار محیط زیست :

اقدام قانون گذار در تصویب و تخصیص مواد متعدد، از قانون مجازات اسلامی و سایر قوانین در جرم انگاری اقدامات تخریبی و نابودی عناصر اصلی محیط زیست که شامل آب، هوا، خاک، زمین، درختان، جنگل ها و حیوانات می باشند، حاکی از اهتمام قانون گذار به صیانت از محیط زیست و عناصر متنوع آن می باشد. در همین ارتباط از جمله موارد مسئولیت کیفری ناشی از تخریب محیط زیست که در قوانین کیفری مورد

توجه قانون‌گذار قرار گرفته، تخریب و از بین بردن عناصر غیرجان‌دار محیط زیست می‌باشد. مطابق ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲: «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابان‌ها و کشتارهای غیر مجاز دام، استفاده غیر مجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به مجازات درجه ی شش محکوم خواهند شد». این ماده، از مسئولیت کیفری اقدامات تهدید کننده علیه بهداشت عمومی سخن گفته است که ممکن است این اشکال مطرح شود که این ماده در خصوص تهدید علیه بهداشت عمومی مقرر شده نه تخریب و آلودگی محیط زیست، اما قانون‌گذار برای جلوگیری از طرح چنین اشکالی در تبصره ۱ همین ماده، تهدید علیه بهداشت عمومی را مترادف آلودگی محیط زیست دانسته و سازمان حفاظت از محیط زیست را نیز از جمله نهادهای تشخیص در اقدام بر تهدید علیه محیط زیست معرفی نموده است. (قاسمی، ۱۳۸۴ / ۵۷). در تبصره دوم این ماده به منظور رفع هرگونه ابهام در خصوص آلودگی محیط زیست آن را مورد تعریف و بازشناسی قرار داده و مقرر می‌دارد: «منظور از آلودگی محیط زیست عبارتست از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد، تغییر دهد». بر مبنای این ماده و تبصره‌هایش، قانون‌گذار در ابتدا به بیان مصادیق تهدید علیه بهداشت عمومی پرداخته ولی آن را تعریف نکرده است، سپس در تبصره اول این ماده، مترادف بودن آلودگی محیط زیست

با تهدید علیه بهداشت عمومی را بیان کرده و مرجع تشخیص تهدید علیه بهداشت عمومی و محیط زیست را مشخص نموده و آن گاه در تبصره دوم به منظور شفافیت بیشتر و رفع هرگونه ابهام در خصوص ایجاد آلودگی در محیط زیست، آن را به طور خاص مورد تعریف قرار داده و عملاً در چند مرحله اراده خود را در خصوص مسئله محیط زیست ترسیم نموده است. از طرف دیگر با توجه به تبصره ۲ این ماده که تغییر فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیک یافتن آب، هوا و خاک را در تعریف محیط زیست مدنظر قرار داده و همچنین با توجه به واژه‌های «هر اقدامی» و «از قبیل» که در صدر ماده ۶۸۸ ذکر شده‌اند، می‌توان گفت: قانون‌گذار هر گونه عمل و رفتاری را که باعث آلودگی هر عنصری از عناصر مذکور (آب، هوا، خاک) در تبصره دوم شود، مشمول ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی قرار داده و مسئولیت کیفری «حبس تا یک سال» را برای مرتکبان چنین رفتارهایی به رسمیت شناخته است. برای مثال قانون‌گذار آلوده ساختن هوا از هر طریق ممکن چه از طریق استفاده از وسایل نقلیه با سوخت بالا، چه از طریق احتراق و آتش نشاندن به طور فزاینده، چه از طریق سوزاندن زباله، چه از طریق کارخانجات صنعتی و به طور کلی از هر طریق ممکن سبب آلوده ساختن و ایجاد تغییر در ساختار هوا، بلکه در هر یک از ارکان غیر زنده محیط زیست شوند، مشمول ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی دانسته است.

نکته مهمی که در خصوص این ماده و مسئولیت کیفری مقرر شده در آن وجود دارد، این است که در بند پایانی این ماده مقرر شده است «مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد»، این بند از ماده چنین مفهوم مخالفی دارد که اگر در قوانین و مقررات خاص مجازات شدیدتری درباره این اقدامات تعیین شده باشد، همان مجازات اجرا خواهد شد. از

طرف دیگر چنانچه قبلا نیز ذکر شد، تبصره ۲ این ماده آلودگی محیط زیست را صرفاً در آلوده نمودن آب، هوا و خاک دانسته و مسئولیت کیفری موجود را برای آلوده ساختن این سه عنصر قرار داده است؛ بنابراین برای اعمال مجازات مقرر در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی ابتدا باید به قوانین و مقررات متفرقه در خصوص عناصر مذکور در تبصره ۲ رجوع کرد؛ چنانچه در خصوص این عناصر، هیچ قانون متفرقه‌ای تصویب نشده و یا در صورت تدوین و تصویب از مجازات خفیف‌تری برخوردار باشند، مسئولیت کیفری مقرر در ماده ۶۸۸ ق. م. ا را در خصوص هر یک از آنان به موقع اجرا گذاشت.

از جمله قوانین خاصی که به جرم‌انگاری تخریب و آلودگی محیط زیست پرداخته است، قانون جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴/۲/۳۱ می‌باشد که در ماده ۳۱ مقرر داشته است: «صاحبان و مسئولان منابع تجاری و اماکن عمومی که برخلاف ماده ۲۴ این قانون موجبات آلودگی هوا را فراهم نمایند؛ پس از هر بار اخطار و پایان مهلت مقرر به جزای نقدی از یکصد هزار ریال تا پانصد هزار ریال محکوم خواهند شد.» طبق تصریح ماده ۲۴ قانون جلوگیری از آلودگی هوا، سوزاندن و انباشتن زباله‌های شهری و خانگی و هرگونه تخاله در معابر عمومی و فضای باز ممنوع است. با ملاحظه اینکه جزای نقدی تعیین شده در این ماده به عنوان مسئولیت کیفری آلوده سازی محیط زیست، شدیدتر از کیفر حبس تعیین شده در ماده ۶۸۸ نیست، پس مجازات منظور شده در ماده ۶۸۸ تعزیرات در برابر این نوع آلاینده‌گی اعمال خواهد شد. (همان/ ۱۸۳) در واقع فقره آخر ماده ۶۸۸، تمامی قوانین وضع شده قبلی را که مجازات خفیف تری دارند، نسخ ضمنی می‌کند و حتی بر مجازات‌هایی که بعداً تصویب خواهند شد، در صورت اشد نبودن، حاکم خواهد بود، مگر اینکه به طور صریح و با توجه به این

ماده بخواهند، مجازات خفیفی که ناسخ ماده ۶۸۸ به طور جزئی (یعنی فقط در خصوص یک عنصر) و یا به طور کلی (یعنی در خصوص همه عناصر) باشد، وضع و قابل اجرا کنند.

نکته مهمی دیگری که در خصوص این ماده وجود دارد این است که در ارتکاب جرایم مذکور در این ماده تفاوتی نیست که از سوی اشخاص حقیقی باشد یا اشخاص حقوق عمومی و خصوصی؛ بنابراین اگر شهرداری که موظف به تخلیه زباله هاست از وظیفه خود تخطی کند و زباله‌ها را تخلیه ننماید، مشمول حکم این ماده خواهد بود. (زراعت، ۱۳۸۳ / ۸ / ۲۷۵)

پرسش مهمی که درباره ارتکاب جرم و ایجاد آلاینده‌گی از طرف اشخاص حقوقی وجود دارد، این است که در صورت بروز چنین عمل مجرمانه‌ای، با توجه به اینکه عامل و مرتکب آن شخص حقوقی است، چگونه باید عمل کرد؟ آیا شخص حقوقی مسئولیت کیفری دارد یا خیر؟ اگر مسئولیت کیفری دارد، چه مجازاتی را می‌توان اعمال کرد؟ آیا این مجازات را مدیران و نمایندگان شخص حقوقی متحمل می‌شوند یا خود شخص حقوقی؟ برای پاسخ به این سوال ابتدا باید مسئولیت شخص حقوقی مورد توجه قرار بگیرد که آیا قانون‌گذار چنین مسئولیتی را به رسمیت شناخته است یا خیر؟

با توجه به اینکه اشخاص حقوقی همچون اشخاص حقیقی متولد می‌شوند، حیات دارند و نهایتاً می‌میرند، البته نوع تولد و حیات و مرگ آنها با اشخاص حقیقی متفاوت است؛ بنابراین اشخاص حقوقی نیز به مثابه اشخاص حقیقی دارای حق و تکلیف هستند که داشتن مسئولیت در قبال رفتار و اعمال‌شان تحت عنوان تکلیف شخص حقوقی، حائز اهمیت است. هرگاه شخص حقوقی زبانی به دیگری وارد آورد، از آن جا که

می‌تواند طرف تعهد واقع شود، دارای مسئولیت مدنی است و از این حیث بین حقوقدانان اختلافی نیست. (اردبیلی، ۱۳۷۷، ج ۲ ص ۲۱) ولی در خصوص مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی اختلاف نظر وجود دارد و دو نظریه «عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی» و «مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی» ابراز شده است.

گروه اول با بیان دلایل زیر به عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی قائل‌اند:

اول: برای احراز مجرمیت بزهکار، وجود تنها عامل مادی مثبت یا منفی کافی نیست و افزون بر آن عنصر روانی نیز لازم است و، واضح است که وجود این عنصر به اراده مستقیم و مختاری بستگی دارد که تنها آن را در انسان عاقل و بالغ و مختار می‌یابیم؛ بنابراین تنها اشخاص حقیقی می‌توانند بار مسئولیت جزایی را بر دوش بکشند و اشخاص حقوقی چون فاقد این خصوصیات می‌باشند و نمی‌توانند قصد و اراده مستقل از افراد تشکیل دهنده خود داشته باشند؛ در نتیجه نمی‌توان ارتکاب جرم را به آن‌ها منتسب دانست. (همان) دوم: مجازات‌های پیش‌بینی شده در قانون جزایی از قبیل اعدام و حبس، مخصوص اشخاص حقیقی بوده و در مورد اشخاص حقوقی قابل اعمال نیست (علی آبادی، ۱۳۶۹، ص ۱۳۷؛ تقی‌زاده انصاری، ۱۳۸۸، ص ۱۴۸). سوم: قبول مسیولیت کیفری برای اشخاص حقوقی به اصل شخصی بودن مجازات‌ها لطمه وارد می‌کند (راستین، ۱۳۸۲ ص ۳۲۳).

گروه دوم با بیان اینکه، شخص حقوقی دارای اراده جمعی و مشترکی است که شبیه اراده اشخاص حقیقی می‌باشد (صفار، ۱۳۷۳ ص ۵۰۴) و همچنین با بیان اینکه هر چند مجازات‌هایی مانند اعدام و حبس در مورد اشخاص حقوقی قابل اعمال نیست، لیکن نظیر همین مجازات‌ها به شکل دیگری مثلاً انحلال شخص حقوقی و جلوگیری

از ادامه فعالیت آن، به اشخاص حقوقی تحمیل می‌شود، (اردبیلی، پیشین / ۲۲) مسئولیت کیفری را برای اشخاص حقوقی به رسمیت می‌شناسند.

با وجود چنین اختلاف نظری، امروزه غالب حقوقدانان فرضیه عدم مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را نمی‌پذیرند. (نوربها، ۱۳۶۹، ج ۱ ص ۲۶۰) قانون مجازات اسلامی کشور ما نیز در این خصوص در قوانین مصوب ۱۳۰۴ و ۱۳۷۵ موضع واضح و مشخصی نداشت؛ چراکه در هیچ ماده‌ای به این موضوع نپرداخته بود مگر در برخی قوانین مرتبط و جرایم خاص مانند ماده واحده مربوط به ضبط اموال متعلق به احزابی که منحل می‌شوند، ماده ۳ قانون مربوط به مقررات امور پزشکی، دارویی، مواد خوراکی و آشامیدنی مصوب ۱۳۷۴ و ماده ۶ قانون الزام شرکت‌ها و موسسات برای استفاده از صورت وضعیت مسافری و بارنامه مصوب ۱۳۶۸، که به صورت موردی و متفرقه نظر به مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی داشت ولی با تغییر قانون مجازات اسلامی در سال ۱۳۹۲، این قانون در ماده ۲۰، مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی را به طور صریح مورد پذیرش قرار داد که یکی از نوآوریهای آن محسوب می‌شود.

طبق ماده ۲۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ «در صورتی که شخص حقوقی براساس ماده ۱۴۳ این قانون مسئول شناخته شود، علاوه بر مجازات شخص حقیقی، درباره مرتکب جرم، حداکثر تا سه مورد از موارد زیر اعمال می‌شود:

- ۱- انحلال شخص حقوقی
- ۲- ممنوعیت از یک یا چند فعالیت شغلی یا اجتماعی
- به طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال
- ۳- ممنوعیت از دعوت عمومی برای افزایش سرمایه به طور دائم یا حداکثر برای مدت پنج سال
- ۴- ممنوعیت از اصدار اسناد تجاری حداکثر برای مدت پنج سال
- ۵- جزای نقدی
- ۶- مصادره اموال
- ۷- انتشار حکم محکومیت به وسیله رسانه‌ها».

با پذیرش مسیولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات جدید باز نکته دیگری بر جای می ماند و آن اینکه ماده ی ۶۸۸ ق م ا تنها به مجازات حبس بسنده کرده و چنانچه واضح است شخص حقوقی را نمی توان مشمول کیفر سالب آزادی قرار داد (قاسمی، پیشن / ۱۸۳) و پذیرش یا عدم پذیرش مسیولیت کیفری برای شخص حقوقی در قانون جدید نیز هیچ کمکی در اعمال این مجازات نمی کند؛ چراکه قانون جدید در تعیین مسیولیت کیفری برای اشخاص حقوقی، اصلا مجازات حبس را بیان نکرده است؛ بنابراین در خصوص ماده ۶۸۸ تعزیرات این ایراد به قانون گذار وارد است که جرم را تعیین کرده ولی، پاسخی که بتوان در برابر این جرم به کار بست بیان نکرده است که بهتر بود قانون گذار این پاسخ را محدود به یک مورد نمی کرد و از پاسخ های کیفری دیگری مانند جریمه نقدی یا کیفر محدود کردن فعالیت حرفه ای مانند تعطیل کردن محل کسب و یا لغو پروانه نیز به شکل جداگانه و یا توأمان استفاده می کرد تا محکمه رسیدگی کننده بتواند برحسب مورد، پاسخ مناسب و مفیدی تعیین کند.

در مورد مجازات شخص حقوقی، باز جای طرح این سوال باقی است که جایی که شخص حقوقی با آلوده ساختن آب و هوا و خاک، زمینه آلودگی محیط زیست را فراهم می آورد، مسیولیت کیفری حبس که در ماده ۶۸۸ تعزیرات مقرر شده است در خصوص آن ها چگونه اعمال خواهد شد؟! آیا اصلا چنین مسیولیتی بر آن ها قابل اعمال است و در صورت قابل اعمال بودن، متوجه چه کسی یا کسانی خواهد بود؟ یا این که این ماده در خصوص اشخاص حقوقی ابهام دارد و با سیستم وجودی آن ها متناقض می باشد و قانون گذار در خصوص مسیولیت کیفری آن ها دچار مجمل گویی شده و باید راه دیگری بیندیشد؟ با توجه به اینکه مجازات حبس در حق شخص حقوقی قابل

اعمال نیست و مطمئناً این امر حین قانون‌گذاری مورد توجه مقنن بوده است و مطابق ماده ۱۴۳ قانون مجازات مصوب ۱۳۹۲، در مسئولیت کیفری اصل بر مسئولیت شخص حقیقی است و شخص حقوقی فقط در صورتی دارای مسئولیت کیفری است که نماینده قانونی شخص حقوقی به نام یا در راستای منافع آن مرتکب جرمی شود؛ بنابراین در مواردی که برای جرایمی مجازات حبس در قوانین پیش‌بینی شده است، آن مجازات در مورد نماینده قانونی شخص حقوقی اعمال خواهد شد.

در این خصوص می‌توان به ماده ۱۹ قانون صدور چک اشاره کرد که مجازات حبس صدور چک بلامحل بر نماینده شخص حقوقی تحمیل می‌شود. این ماده مقرر می‌کند: «در صورتی که چک به وکالت یا نمایندگی از طرف صاحب حساب اعم از شخص حقیقی یا حقوقی صادر شده باشد، صادر کننده چک و صاحب حساب متضامناً مسئول پرداخت وجه چک بوده و اجراییه و حکم ضرر و زیان براساس تضامن علیه هر دو صادر می‌شود. بعلاوه امضا کننده چک طبق مقررات این قانون مسئولیت کیفری خواهد داشت...» ماده ۶۸۸ تعزیرات نیز همین وضعیت را دارد و مجازات کیفری حبس را نمایندگان اشخاص حقوقی متحمل می‌شوند. همچنین ماده ۱۲ قانون حفاظت و بهسازی مصوب ۱۳۵۳ که مقرر می‌دارد: «صاحبان یا مسئولان کارخانجات و کارگاه‌های موضوع ماده ۱۱ مکلفند به محض ابلاغ دستور سازمان، کار یا فعالیت ممنوع شده را متوقف و تعطیل نمایند. ادامه کار یا فعالیت مزبور منوط به اجازه سازمان یا رای دادگاه صلاحیت‌دار خواهد بود. در صورت تخلف به حبس جنحه‌ای از شصت و یک روز تا یک سال و یا پرداخت جزای نقدی از ۵ هزار و یک تا پنجاه هزار ریال و یا هر دو محکوم خواهند شد.» دلیل دیگری است بر این که قانون‌گذار در موردی که حکم به حبس اشخاص حقوقی می‌نماید، آنچه مدنظرش

است، مجازات نماینده قانونی آن است؛ بنابراین ماده ۶۸۸ تعزیرات با اطلاق عبارت خود شامل مجازات شخص حقیقی و حقوقی هر دو می‌شود و در خصوص مجازات حبس هیچ گونه ابهام و تناقضی با مسیولیت کیفری اشخاص حقوقی ندارد و بر نمایندگان قانونی آن‌ها تحمیل می‌شود.

بند سوم:

مسئولیت کیفری ناشی از تخریب عناصر جان‌دار محیط زیست

با توجه به اینکه عناصر جان‌دار نیز به موازات عناصر غیر جان‌دار محیط زیست در روند زندگی انسان‌ها تاثیر بسزایی دارند از جمله اینکه گیاهان و مراتع و جنگل‌ها در جذب پرتوها، جذب گرد و غبار، تولید اکسیژن هوای مورد نیاز انسان‌ها، تولید فیتونسید، کاهش آلودگی صوتی و تعدیل آب و هوا تاثیر بسزایی دارند (مجنونیان، ۱۳۶۹، ص ۳۸) و حفظ و نگهداری آن‌ها برای آیندگان نیز جهت تامین رفاه آن‌ها لازم می‌باشد (سایت فارسی آیت‌الله خامنه‌ای)، همچنین حیوانات نیز از یک طرف به دلیل داشتن شعور و حشری که اقتضای حفظ و حمایت از حقوق آن‌ها و رعایت شأن و احترامشان را ایجاب میکند (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۱۷ ص ۱۰۴) و از طرف دیگر به دلیل نیاز انسان‌ها به وجود آن‌ها در حفظ چرخه حیات و شبکه زنجیره‌ای (ممتاز، ۱۳۷۶، ص ۲۰۶)، تامین خوراک و پوشاک و غیره این نیاز دیده می‌شود که جهت حمایت از آن‌ها و جلوگیری از نابودی آن‌ها، مسئولیت‌های کیفری و جزایی مناسبی به عنوان عامل بازدارنده از تعدی انسان‌ها به آنها تدوین شود. با این رویکرد بحث مربوط به مسئولیت کیفری ناشی از تخریب و نابودسازی عناصر جاندار را می‌توان در دو بخش مورد بحث و بررسی قرار داد.

الف) مسئولیت کیفری ناشی از تخریب جنگل‌ها، گیاهان و مراتع:

از بارزترین مسئولیت کیفری که حساسیت خاص قانون‌گذار در مورد محیط زیست را نشان می‌دهد، مسئولیت کیفری ناشی از قطع و از بین بردن درختان و گیاهان و مراتع می‌باشد که حقوق جزای کشورمان به رسمیت شناخته است. مسئولیت کیفری برای قطع یا از بین بردن درختان در ماده ۶۸۶ تعزیرات بیان شده است که مقرر می‌دارد:

«هرکس درختان موضوع ماده ۱ قانون گسترش فضای سبز را عالماً و عامداً و برخلاف قانون مذکور قطع یا موجبات از بین رفتن آن‌ها را فراهم آورد، علاوه بر جبران خسارت وارده حسب مورد به جزای نقدی از یک میلیون ریال تا ده میلیون ریال برای قطع هر درخت و در صورتی که قطع درخت بیش از سی اصله باشد به حبس تعزیری از ۶ ماه تا سه سال محکوم خواهد شد.» در همین ارتباط ماده ۱ قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهر، مصوب ۱۳۵۹ مقرر می‌دارد: «به منظور حفظ و گسترش فضای سبز و جلوگیری از قطع بی‌رویه درختان، قطع هر نوع درخت و یا نابود کردن آن‌ها به هر طریق در معابر، میادین، بزرگراه‌ها، پارک‌ها، بوستان‌ها، باغات و نیز محلهایی که به تشخیص شورای اسلامی شهر، باغ شناخته می‌شوند در محدوده و حریم شهرها بدون اجازه شهرداری و رعایت ضوابط مربوط ممنوع است.»

با توجه به اینکه در ماده ۱ مذکور به باغات و محلهایی که به صورت باغ است، تصریح شده است اما به عمومی و خصوصی بودن آن‌ها اشاره نشده است، ممکن است چنین توهم ایجاد کند که قطع درختان در اماکن خصوصی بلامانع می‌باشد، ولی در مقام رفع توهم باید گفت: قطع هر نوع درختی در هر محلی حتی اماکن خصوصی نیز جرم است و شهرداری می‌تواند فاعل آن را تعقیب کند. این امر از فحوای بیان قانون

گذار در ماده ۵ آیین نامه اصلاح قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب سال ۱۳۵۹ شورای انقلاب، و مصوب ۱۳/۵/۱۳۸۸ مجمع تشخیص مصلحت نظام مشخص می‌شود که مقرر داشته است: «برای قطع و جابجایی هرگونه درخت در معابر و اماکن عمومی، دولتی و خصوصی واقع در محدوده شهر ... شهرداری مکلف به صدور مجوز می‌باشد.»

طبق این ماده، قطع و جابجایی هرگونه درخت در معابر خصوصی در ردیف قطع و جابجایی درختان در معابر عمومی و دولتی دانسته شده است که منوط به کسب اجازه ی مالک آن از شهرداری و صدور مجوز توسط شهرداری می‌باشد.

نکته دیگری که در خصوص این ماده حائز اهمیت است اینکه آیا این ماده فقط درختان مثمر را تحت شمول خود قرار می‌دهد یا درختان غیرمثمر را نیز شامل می‌شود؟ طبق نظریه مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه ۷۲/۱/۲۱-۷/۳۵۱ و نظریه ۷/۷۸۸-۱۳۸۱/۸/۲۵ قطع هر نوع درخت اعم از مثمر و غیر مثمر بدون اجازه شهرداری ممنوع بوده و تحت مجازات مقرر می‌باشد. (شکری و سیروس، ۱۳۸۴، ص ۸۱۷) که البته اطلاق عبارت «هرنوع درخت» در ماده ۱ قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها نیز به وضوح، خود گویای چنین امری می‌باشد.

نکته حائز اهمیت در خصوص مسئولیت کیفری چنین جرمی این است که ماده ۶ قانون حفظ و گسترش فضای سبز برای مجازات چنین جرمی، حبس جنحه‌ای تا سه سال و پرداخت جزای نقدی به حسب نوع و محیط و سن درخت را تعیین کرده است. درحالی که قانون مجازات اسلامی محکومیت به حبس تعزیری از شش ماه تا سه سال و یا جزای نقدی از یک میلیون ریال تا ده میلیون ریال به علاوه جبران خسارت، مقرر کرده است و بین دو ماده در بیان مسئولیت کیفری چنین جرمی مغایرت وجود دارد.

راه حل رفع مغایرت بین مجازات‌های فوق این است که، با تصویب ماده ۶۸۶ ق.م.ا، ماده ۶ قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها نسخ شده است (زراعت، پیشین، ص ۲۵۰)؛ زیرا مقنن در ماده ۶۸۶ تعزیرات درصدد تعیین ضمانت اجرا برای ماده ۱ قانون حفظ و گسترش فضای سبز بوده است (شکری و سیروس، پیشین، ص ۸۱۵) و اگر قائل به پذیرش مجازات در ماده ۶ می‌بود، اقدام به تدوین و تصویب مجازات دیگری برای قطع و از بین بردن درختان موضوع ماده ۱ قانون حفظ و گسترش فضای سبز نمی‌نمود.

مسئولیت کیفری دیگری که برای تخریب درختان و گیاهان به عنوان انفال و اموال عمومی در نظر گرفته شده است، مربوط به آتش زدن عمدی جنگل‌ها و مراتع می‌باشد که طبق ماده ۶۷۵ ق.م.ا مرتکب به حبس از دو تا پنج سال محکوم خواهد شد. ماده ۶۷۵ ق.م.ا مقرر می‌دارد: «هر کس عمدا عمارت یا بنا یا کشتی یا هواپیما یا کارخانه یا انبار و به طور کلی هر محل مسکونی یا معد برای سکنی یا جنگل یا خرمن یا هر نوع محصول زراعی یا اشجار یا مزارع یا باغ‌های متعلق به دیگری را آتش بزند به حبس از دو تا پنج سال محکوم می‌شود». البته آتش زدن جنگل‌ها و مراتع را، ماده ۴۷ قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل‌ها و مراتع مصوب ۱۳۴۶ نیز به عنوان یکی از عوامل تخریب محیط زیست جرم انگاری کرده و مسئولیت کیفری خاصی نیز بیان کرده بود که به موجب ماده ۶۷۵ ق.م.ا نسخ شد. (زراعت، پیشین، ج ۸، ۱۹۷).

با توجه به اهمیت و ارزش فوق‌العاده درختان و گیاهان و اینکه بهره‌برداری از آن‌ها حق همه مردم می‌باشد، اگر کسی هم نیازمند تهیه چوب و هیزم و زغال از درختان می‌باشد، نمی‌تواند به این بهانه و بدون کسب پروانه مجوز که شرایط و ضوابطی را برای اقدام به این عمل تعیین می‌کند، از حق خود تعدی کرده و به حقوق

سایر مردم که در برخورداری از درختان سهم یکسانی دارند، تجاوز کند؛ بر همین اساس قانون‌گذار از بین بردن حتی یک نهال و درخت از منابع ملی و توده‌های جنگلی را بدون داشتن پروانه تحت عنوان عمل مجرمانه قرار داده و مسئولیت کیفری خاصی برای آن در نظر گرفته است.

قانون‌گذار در این خصوص در ماده ۴۲ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع مقرر کرده است:

«بریدن و ریشه کن کردن و سوزانیدن نهال و درخت و تهیه چوب و هیزم از منابع ملی و توده‌های جنگلی بدون اخذ پروانه از وزارت منابع طبیعی ممنوع است. مرتکب در مورد بریدن و ریشه کن کردن و سوزانیدن هر اصله نهال ملزم به پرداخت جریمه نقدی یکصد هزار ریال تا دویست و پنجاه هزار ریال به ترتیب ذیل است. ۱- نهال درختان موضوع ماده یک قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی مصوب ۱۳۷۱ و گونه‌های کهور، آکاسیا و کنار دویست و پنجاه هزار ریال ۲- نهال درختان دسته دوم موضوع بند ۱۷ ماده یک قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع یکصد و پنجاه هزار ریال ۳- نهال درختان سایر گونه‌ها یکصد هزار ریال و در مورد بریدن و ریشه کن کردن درخت و تهیه چوب و هیزم و ذغال به حبس تادیبی از ۱۱ روز تا ۶ ماه و پرداخت جریمه نقدی از دو میلیون ریال تا پنج میلیون ریال به نحو ذیل: ۱- درختان موضوع ماده یک قانون حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور مصوب ۱۳۷۱ و گونه‌های کهور، آکاسیا و کنار پنج میلیون ریال ۲- درختان دسته دوم موضوع بند ۱۷ ماده یک قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع سه میلیون و پانصد هزار ریال ۳- درختان سایر گونه‌ها دو میلیون ریال نسبت به هر اصله درخت یا هر متر مکعب هیزم یا ذغال محکوم می‌شود. در تمام

موارد عین مال نیز ضبط خواهد شد. (روزنامه رسمی شماره ۱۷۰۹۰-۸۲/۸/۱۷) طبق این ماده، از بین بردن حتی یک نهال و درخت به هر طریقی که باشد اعم از قطع یا بریدن یا سوزاندن، بدون کسب پروانه مجاز، جرم بوده و مشمول مسئولیت کیفری مذکور می‌باشد. در از بین بردن چند اصله درخت یا نهال از طریق «قطع» یا «بریدن» که تنها در این ماده ذکر شده‌اند مشکلی وجود ندارد ولی ممکن است مجازات مقرر از طریق سوزاندن چند اصله درخت با توجه به اینکه ماده ۶۷۵ ق.م.ا نیز مجازاتی متفاوت با این مجازات برای آتش زدن جنگل بیان کرده است، مورد تردید قرار گیرد که کدام مجازات را باید اعمال کرد و یا اینکه آیا مجازات مقرر در ماده ۴۲ در این مورد به خصوص طبق ماده ۶۷۵ نسخ شده است؟ برای رفع این تردید گفته شده است:

سوزاندن یک یا چند اصله نهال یا درخت، عنوان آتش زدن جنگل را پیدا نمی‌کند (زراعت، پیشین، ص ۱۹۶)؛ درحالی که ماده ۶۷۵ سوزاندن جنگل را که با آتش زدن فقط یک یا چند درخت صدق نمی‌کند، جرم‌انگاری کرده و قابل تعقیب کیفری قرار داده است. از طرف دیگر از بین بردن چند «اشجار» که در واقع همان چند اصله نهال و درخت می‌باشد در ماده ۶۷۵ به صورت خاص و جزئی از باغ و جنگل جرم‌انگاری شده است که این قسمت از ماده نیز نباید توهم مذکور را به وجود آورد؛ چراکه این قسمت از ماده با دارا بودن قید «متعلق به دیگری» ظهور در اشجار شخصی افراد دارد (همان) و اشجار جنگلی را که متعلق به عموم است شامل نمی‌شود؛ بنابراین قانون‌گذار برای تخریب اشجار و درختان اشخاص حقیقی و اشجار و درختان دولتی و عمومی مسئولیت‌های کیفری متفاوتی بیان کرده است.

از جمله اعمال دیگری که به تخریب درختان و جنگل‌ها منجر می‌شود و توسط قانون‌گذار جرم‌انگاری شده است، چرانیدن بز در جنگل‌ها و مراتع و مناطقی است که

توسط سازمان جنگلبانی تعیین شده است که در ماده ۴۴ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگلها پرداخت غرامت از سیصد و بیست هزار ریال برای هر راس بز مقرر شده است. همچنین در ماده ۴۴ مکرر همین قانون چرانیدن بز در منابع ملی مذکور در ماده یک قانون ملی شدن جنگلهای کشور بدون پروانه ممنوع اعلام شده که در صورت ارتکاب جرم، دام‌ها ضبط و از طریق مزایده بدون تشریفات به فروش خواهند رسید و کسانی که برخلاف مندرجات پروانه مبادرت به چرای دام اضافه بر تعداد مجاز پروانه کنند، همین کیفر نسبت به دام اضافه بر ظرفیت اعمال خواهد شد. همچنین واگذاری حق استفاده از پروانه چرا به هر نحو ممکن ممنوع است و مرتکب به حبس تادیبی از شش ماه تا دو سال محکوم خواهد شد. در خصوص تعارض مسئولیت کیفری موجود بین این ماده و ماده ۶۸۴ ق.م.ا نیز باید گفت: این ماده چنانچه بیان شد برای حمایت از جنگل‌ها و مراتع ملی وضع شده است درحالی که ماده ۶۸۴ با داشتن عباراتی از قبیل «محصول دیگری»، «نخلستان دیگری» و «آسیاب دیگری» ظهور در به رسمیت شناختن مسئولیت کیفری برای خراب کردن اموال اشخاص حقیقی و خصوصی دارد (همان/ ۲۴۴) که از مقررات خاصی غیر از قانون مجازات اسلامی تبعیت نمی‌کنند. همچنین قانون‌گذار در ماده ۴۶ قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع برای یک سری اعمال دیگری که در جهت تخریب درختان و جنگل‌ها انجام می‌شود، مسئولیت کیفری دیگری به عنوان ضمانت اجرای اقدامات تخریب‌گرایانه محیط زیست تعیین کرده است. این ماده مقرر داشته است: هر کس مبادرت به کت زدن یا روشن کردن آتش در تنه درخت جنگلی نماید به حبس تادیبی از سه ماه تا یک سال و برای هر درخت که کت یا پی زده و یا در آن آتش روشن کرده باشد به پرداخت جریمه نقدی از دو میلیون ریال تا پنج میلیون ریال محکوم می‌شود. (روزنامه

رسمی شماره ۰۹۰۷۱-۸۲/۸/۷). کت زدن به معنای جدا کردن مقداری از درخت و پی زدن، کندن اطراف درخت برای ریشه‌کن کردن آن و روشن کردن آتش در تنه درخت (زراعت، پیشین، ج ۸، ص ۱۹۷).

با توجه به مسئولیت کیفری بیان شده می‌توان گفت: قانون‌گذار برای هر عملی که منجر به تخریب درختان و جنگل‌ها شود، مسئولیت‌های کیفری خاصی قرار داده و سعی کرده همه جوانب اعمال مجرمانه را مدنظر قرار دهد تا هیچ کس نتواند با توسل به دلایل و توجیه‌های مختلف مسئولیت کیفری را از خود سلب کرده و آزادانه اقدام به تخریب و نابودی درختان و گیاهان و مراتع، به عنوان مهم‌ترین عناصر زنده و حیات بخش محیط زیست انسانی بکند.

ب) مسئولیت کیفری ناشی از شکار و صید حیوانات

در خصوص حمایت کیفری از حیوانات نیز با توجه به ارزش و اهمیت آن‌ها که به وفور بیان شده است، قانون‌گذار در قانون مجازات اسلامی و قانون صید و شکار جهت جلوگیری از شکار غیر مجاز، تعدی به حقوق آن‌ها و به خطر انداختن چرخه حیاتشان مسئولیت‌های کیفری جامعی در نظر گرفته است. ماده ۶۷۹ ق.م.ا مقرر داشته است: «هر کس به عمد و بدون ضرورت حیوان حلال گوشت متعلق به دیگری یا حیواناتی که شکار آن‌ها توسط دولت ممنوع اعلام شده است را بکشد یا مسموم یا تلف یا ناقص کند به حبس از نود و یک روز تا شش ماه یا جزای نقدی از یک میلیون و پانصد هزار ریال تا سه میلیون ریال محکوم خواهد شد.

در این ماده قانون‌گذار به حمایت از دو گونه حیوانات پرداخته است که مسئولیت کیفری هر دو نوع چنانچه ذکر شد یکسان است. با توجه به اینکه در بند اول

قانون‌گذار مقرر داشته است: «حیوان حلال گوشت متعلق به دیگری» استنباط می‌شود که آنچه مدنظر قانون‌گذار بوده است، کشتن، نقص، تلف و مسموم کردن حیوانات ماکول می‌باشد (شکری و سیروس، پیشین، ص ۷۹۰) و تلف و مسموم یا ناقص کردن و کشتن حیوان حرام گوشت متعلق به دیگری مانند سگ شکاری مشمول این ماده نیست. بند دوم این ماده که قانون‌گذار بیان داشته «حیواناتی که شکار آن‌ها توسط دولت ممنوع است»، بیانگر این است که تمامی حیواناتی که صید و شکار آن‌ها در سایر قوانین ممنوع اعلام شده مشمول این حکم می‌شوند که در صورت تلف، ایجاد نقص و مسمومیت آن‌ها مرتکب به حبس از نود و یک روز تا شش ماه یا جزای نقدی بیان شده، محکوم می‌شود.

مقنن در قانون صید و شکار مصوب خرداد اصلاحی ۱۳۷۵ طی چند ماده (مواد ۱۰، ۱۲، ۱۳ و ۱۵) شکار و صید جانوران وحشی را ممنوع اعلام کرده و برای آن‌ها مجازات‌های کیفری خاصی نیز در نظر گرفته است که می‌توان دریافت منظور قانون‌گذار از حیوانات موضوع ماده ۶۷۹ ق.م.ا، حیوانات وحشی حمایت شده است که به چهار دسته پستانداران وحشی، پرندگان وحشی، خزندگان وحشی و آبزیان تقسیم می‌شوند. (آیین نامه اجرایی قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶/۱۰/۲۹ هیات وزیران و اصلاحیه ۱۳۷۴/۱/۳۰)؛ بنابراین طبق این ماده کشتن، مسموم کردن، تلف و ناقص کردن حیوانات وحشی حمایت شده نیز همانند حیوانات حلال گوشت مسئولیت کیفری حبس یا جزای نقدی مقرر در ماده ۶۷۹ ق.م.ا را دارا می‌باشند. قانون‌گذار با توجه به اهمیت ذکر شده در مورد حیوانات، همچنین برای صید و شکار حیوانات در صورت غیرقانونی و غیرمجاز بودن و با توجه به کیفیت و چگونگی انجام این عمل انواع مسئولیت‌های کیفری مختلفی را به شرح زیر تعیین کرده است:

- ۱- حبس از سه ماه تا سه سال و یا جزای نقدی از یک و نیم میلیون ریال تا هجده میلیون ریال. این مسئولیت کیفری مجازات کسانی می‌باشد که طبق ماده ۶۸۰ ق.م.ا بر خلاف مقررات و بدون مجوز قانونی اقدام به شکار یا صید حیوانات و جانوران وحشی حفاظت شده به جز جانوران وحشی کمیاب و در معرض خطر انقراض ذکر شده در بند الف ماده ۱۳ قانون صید و شکار مصوب ۱۳۴۶ و اصلاحی ۱۳۷۴ که به دلیل ذکر آن‌ها در ماده اخیر و تعیین مجازات کیفری متفاوت برای آن‌ها از عموم ماده ۶۸۰ ق.م.ا تخصیص زده شده‌اند. (زراعت، پیشین، ص ۲۲۳). همچنین مجازات مذکور مسئولیت کیفری جرائم زیر نیز محسوب می‌شود: - شکار و صید جانوران وحشی حمایت شده بدون داشتن پروانه ویژه (بند الف ماده ۱۲ ق.ص.ش) - شکار و صید در مناطق حفاظت شده و پناهگاه‌های حیات وحش بدون تحصیل پروانه ویژه و صید غیر مجاز در رودخانه‌های حفاظت شده (بند ب ماده ۲ ق.ص.ش) - شکار در پارک‌های ملی (بند ج ماده ۱۳ ق.ص.ش). ممکن است چنین طرح اشکال شود که چرا با وجود اینکه مواد هر کدام از این جرایم، مسئولیت کیفری مشخص شده‌ای برایشان مقرر داشته است، تحت عنوان مسئولیت کیفری تعیین شده در قانون مجازات اسلامی بیان شده‌اند؟ همچنان که قبلاً اشاره شد: علت شناسایی و اعمال مجازاتهای پیش‌بینی شده در قانون مجازات اسلامی، خود ماده ۲۲ ق.ص.ش است که مقرر داشته است: برای جرایم موجود در قانون صید و شکار در صورت وجود مجازات شدیدتری در سایر قوانین، مجازات شدیدتر اعمال می‌شود؛ بنابراین مسئولیت کیفری مقرر در قانون مجازات اسلامی به عنوان اشد مجازات بر آن‌ها اعمال می‌شود.
- ۲- مسئولیت کیفری حبس از سه ماه تا سه سال و یا جزای نقدی از یک میلیون و پانصد هزار ریال تا هجده میلیون ریال - از بین بردن رستنی‌ها و تعلیف و تخریب در

پارک‌های ملی و آثار طبیعی ملی (بند ج ماده ی ۱۲ ۱۲ق.ص.ش) و آلوده نمودن آب رودخانه‌ها، دریاچه‌ها. (بند د ماده ۱۲ ق.ص.ش.) ۳- مسئولیت کیفری حبس از نود و یک روز تا سه سال یا جزای نقدی از یک میلیون و هشتصد هزار ریال تا بیست میلیون ریال و در صورت تکرار اعمال هر دو مجازات - شکار جانوران وحشی کمیاب و در معرض خطر انقراض. (بند الف ماده ۱۳ ق.ص.ش) - مبادرت به اقداماتی که موجب آلودگی آب دریای خزر و خلیج فارس و دریای عمان می‌شود. (بند د ماده ۱۳ ق.ص.ش) - ایجاد یا فراهم کردن مقدمات آتش‌سوزی در پارک‌های ملی و آثار طبیعی ملی (بند ه ماده ۱۳ ق.ص.) .

نتیجه

از بررسی مطالب و محتوای مقاله حاضر می‌توان به این جمع بندی رسید که:

۱- با تخریب و نابودی گسترده محیط زیست انسانی، حقوق داخلی کشورمان سعی کرده است جهت جلوگیری از تخریب آن، مسئولیت‌های کیفری متعددی را برای مرتکبان تخریب محیط زیست تعیین کند. از جمله مهم‌ترین مسئولیت کیفری تعیین شده توسط قانون‌گذار مجازات حبس می‌باشد که در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی به صورت کلی و عام جهت جلوگیری از تخریب عناصر غیرجاندار محیط زیست از قبیل آب، هوا و خاک تعیین کرده است. همچنین در خصوص عناصر غیر زنده محیط زیست قوانین متفرقه و خاصی از قبیل قانون جلوگیری از آلودگی آب، و قانون جلوگیری از آلودگی هوا را تصویب کرده است که به صورت خاص و جزئی مسئولیت‌های کیفری دیگری برای تخریب عناصر غیر جاندار تعیین کرده است که با تطبیق و لحاظ هر سه قوانین مذکور، مسئولیت کیفری مورد نظر مقنن به دست می‌آید.

۲- مسئولیت کیفری تعیین شده در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی با اطلاق خود شامل هر دو شخص حقیقی و حقوقی که اقدام به آلودگی و تخریب محیط زیست می‌کنند، می‌شود و در مورد اشخاص حقوقی، مسئولیت کیفری تعیین شده با عنایت به سیاق ماده ۱۹ قانون صدور چک مصوب ۱۳۷۲ و ماده ۱۲ قانون حفاظت و بهسازی مصوب ۱۳۵۳ بر نماینده قانونی آن‌ها تحمیل می‌شود.

۳- قانون‌گذار به ترتیب در مواد ۶۷۵، ۶۸۶ و ۶۷۹، ۶۸۰ قانون مجازات اسلامی به جرم انگاری اعمالی که سبب نابودی گیاهان و درختان و حیوانات به عنوان عناصر جان‌دار محیط زیست می‌شوند پرداخته و مجازات‌های حبس و جریمه نقدی را تعیین کرده است. همچنین قانون‌گذار در قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگلها و مراتع و قانون صید و شکار نیز به جرم انگاری سایر اعمال و رفتاری که سبب تخریب این عناصر شود، پرداخته که بعضی از آن‌ها مخصص قانون مجازات اسلامی بوده و بعضی از آن‌ها توسط قانون مجازات اسلامی نسخ شده است.

منابع

الف) کتاب‌ها و مجلات

- اردبیلی، محمد علی (۱۳۷۷)؛ حقوق جزای عمومی، ج ۲، چ ۲، تهران، نشر میزان.
- امیر ارجمند، اردشیر (۱۳۷۳)؛ حفاظت از محیط زیست و همبستگی بین‌المللی، مجله تحقیقات حقوق دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره پانزدهم.
- تقی زاده انصاری، مصطفی (۱۳۸۸)؛ حقوق کیفری محیط زیست، تهران، نشر میزان.

- جمشیدی، نرگس (۱۳۷۸)؛ *نظری اجمالی به محیط زیست و عناصر آن در قرآن*، مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط زیست، چ ۱، تهران، سازمان حفاظت محیط زیست.
- حکمت نیا، محمد (۱۳۸۸)؛ *مسئولیت مدنی در فقه امامیه*، تهران، انتشارات سمت.
- راستین، منصور (۱۳۸۲)؛ *مقررات کیفی بازرگانی*، چ ۲، تهران، دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی.
- رستمی، محمد حسن (۱۳۷۸)؛ *تاثیر محیط زیست و طبیعت بر تن و روان آدمی*، مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط زیست، چ ۱، تهران، سازمان حفاظت محیط زیست.
- زراعت، عباس (۱۳۸۳)؛ *شرح قانون مجازات اسلامی*، چ ۸، چ ۴، هران، انتشارات دانشگاه تهران.
- شفیعی مازندران، سید محمد (۱۳۷۶)؛ *تاثیر محیط زیست در انسان*، چ ۱، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- شکری، رضا و سیروس، قادر (۱۳۸۴)؛ *قانون مجازات اسلامی در نظم کنونی*، تهران، نشر قومس.
- شمسایی، محمد حسین (۱۳۷۸)؛ *طبیعت و محیط زیست از دیدگاه اسلام*، مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط زیست، چ ۱، تهران، سازمان حفاظت محیط زیست.
- صفار، محمد جواد (۱۳۷۳)؛ *شخصیت حقوقی*، چ ۱، تهران، نشر دانا.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۶۳ ش)؛ *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه سیدمحمد باقر موسوی همدانی، چ ۱۷، {بی جا}، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
- علی آبادی، عبدالحسین (۱۳۶۹)؛ *حقوق جنایی*، چ ۱، چ ۲، بی جا، حیدری.

- قاسمی، ناصر (۱۳۸۴): حقوق کیفری محیط زیست (مطالعه تطبیقی در حقوق ملی و بین المللی)، تهران، انتشارات جمال الحق.
- لطفی، عبدالرضا؛ اخگری بناب، نادر؛ فقهی، محمد رضا (۱۳۹۵): حمایت از محیط زیست، اموال، اماکن در مخاصمات مسلحانه، تهران، نشر میزان.
- مجنونیان، هنریک (۱۳۶۹): درختان و محیط زیست، (بی جا)، سازمان حفاظت محیط زیست.
- محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۸۳): قواعد فقه، ج ۲، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- معین، محمد (۱۳۷۵): فرهنگ فارسی، (بی جا)، انتشارات امیر کبیر.
- ممتاز، جمشید (۱۳۷۶): ایران و حقوق بین الملل، ج ۱، تهران، نشر دادگستری.
- نور بها، رضا (۱۳۶۹): حقوق جزای عمومی، ج ۲، ج ۲، تهران، انتشارات کانون وکلای دادگستری.
- ولیدی، محمد صالح (۱۳۹۲): شرح بایسته های قانون مجازات اسلامی در مقایسه و تطبیق با قانون سابق، ج ۴، تهران، جنگل جاودانه.

(ب) سایتها:

- سایت فارسی آیت الله خامنه ای، سیاست های کلی محیط زیست، حضرت آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۴/۸/۲۶.

(ج) فهرست قوانین

- قانون مجازات اسلامی، کتاب پنجم، بخش تعزیرات و مجازات های بازدارنده، مصوب ۲ و ۳ و ۱۳۷۵.
- قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲.
- قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳.
- قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹.

- آیین نامه اصلاح قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۵۹ شورای انقلاب مصوب ۱۳۸۸/۵/۱۳ مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴.
- قانون تعزیرات حکومتی مصوب ۱۳۶۷.
- قانون الزام شرکت ها و موسسات ترابری جاده ای به استفاده از صورت وضعیت مسافری و بارنامه مصوب ۱۳۶۸.
- قانون صدور چک مصوب ۱۳۷۲ و اصلاحات ۱۳۸۲/۶/۲.
- قانون صید و شکار مصوب ۱۳۴۶، ۱۳۵۳ و ۱۳۷۵.
- قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع مصوب ۱۳۴۶.
- قانون مربوط به مقررات امور پزشکی، دارویی، مواد خوراکی، و آشامیدنی مصوب ۱۳۷۴.
- قانون الزام شرکت ها و موسسات ترابری به استفاده از صورت وضعیت مسافربری و بارنامه مصوب ۱۳۶۸.